

#1

Opa en Heidegger

Een fictieve ontmoeting

---

tekst: Diana Herz

Heel lang moest ik er niets van hebben. Het Zwarte Woud was alleen een vakantiebestemming voor oude mensen. Het was voor mij veel vanzelfsprekender om met kerst naar de Franse Alpen, Zwitserland, Oostenrijk, Zuid-Tirol en zelf de Ardennen te reizen dan om naar het diepe zuiden van Duitsland te trekken, ook al was dit Zuiden de geboortegrond van mijn grootvader en verbleef ik daar als kind vaak. Het was dan ook pure toeval dat ik me via hippe websites van de touristische dienst liet verleiden om een kerstvakantie in Todtnauberg te boeken. Ik had toen nooit kunnen vermoeden dat deze plek voor mij zoveel meer zou worden als een prachtige wintervakantiebestemming.

Deze vakanties in Todtnauberg waren voor mij een soort “terug naar mijn kindertijd”, naar mijn familie (van moeders kant), die ver afgelegen tussen bergen en donkere bossen in ouderwetse typische ‘Schwarzwald’-boerderijen woonde. Het was vooral ook een terugkeer naar de wereld van mijn grootvader – een wereld waar hij erg van hield en waar hij zich zijn hele leven sterk verbonden mee voelde – de ‘Heimat’ van zijn kinder- en jeugdijaren.

In de jaren 60, toen er nog geen ‘Autobahnen’ en ‘Überlandstrassen’ naar deze streek bestonden, was het een lange reis in onze kleine ‘VW Käfer’ over bochtige, steile wegen. Een tijdreis naar een andere wereld, met oude huizen en nog oudere mensen. Voor mij als kind was alles donker: de huizen, de ‘gute Stube’, de bossen, de kleren van de mensen, hun handen, hun rimpelige gezichten. Wij werden altijd gastvrij ontvangen, in elk huis moesten mijn ouders zelfgemaakt spek eten en zelfgebrande jenever drinken. Alle huisgenoten kwamen erbij zitten om te luister naar en wat mijn ouders aan nieuws te vertellen hadden, de meesten zwegen en staarden naar ons. Dat voelde raar. Soms mocht ik bij tante Erna en oom Walter in hun eenvoudige, duistere huis blijven logeren. Dat was griezelig, maar ook leuk omdat tante Erna, die zelf geen kinderen kon krijgen, heel erg lief voor mij was.

Er waren ook twee jonge vrouwen in het ‘dorp’ dat maar 5 huizen telde (bovendien was iedereen familie van elkaar): Tante Erika en tante Alexa. Zij woonden dan ook in de enige twee nieuwe huizen. Tante Erika was de moeder van mijn nichtje Sabine. Bij haar mochten we bijna alles. Ze ging op al je kindwensen in en we werden de hele dag met veel lekkers verwend. Ook mocht ik de kleine Bambi - reetjes met het flesje helpen voeren. Tante Alexa was een mooie, zwartharige, modieuze verschijning die beter in het hippe London van de jaren 60 paste dan in dit godvergeten dorp, waar behalve prachtig natuurschoon niets te beleven viel. Zij bleef dan ook altijd een raar exotisch buitenbeentje, niet alleen omwille van haar uiterlijk maar ook omwille van haar welbespraaktheid en haar emancipatorische ideeën. Zij ging met mij spelen: ‘Schlitten fahren’ in de winter en zwemmen in de zomer. Heel leuk vond ik al die verwennerij en aandacht van die twee jonge tantes!

Alle mannen van het dorp waren naast boeren ook jagers. Als het maar kon trokken zij de bossen in, de jacht was hun mannenwereld, waar ze sterk aangedikte verhalen wisten te vertellen. Het jagen om voedsel op de plank te brengen was slechts een excuus om ongestoord onder mannen te vertoeven. Meestal kwamen zij veel te laat en dronken naar huis – ook mijn grootvader. De vrouwen

waren dan kwaad omdat ze al uren met het eten aan het wachten waren op mannen die toch nooit op tijd terug waren!

Mijn oma noemde ze 'Barbaren' of 'Hinterwäldler'. Ze vond het verschrikkelijk als mijn opa met de andere mannelijke familieleden in de bossen verdween. Op zulke momenten haatte zij hem. Zij haatte de bossen en de bergen, zij haatte zijn hele familie, zij haatte het Zwarte Woud, met andere woorden: zij haatte alles en iedereen die met zijn 'wereld' te maken had.

Zij heeft dan ook na zijn dood alles verwijderd uit hun huis wat nog aan zijn 'wereld' herinnerde. De 'gute Stube', die alleen maar gebruikt werd voor familiefeesten of op feestdagen zoals Kerst en Pasen was ook zijn jacht- en trofeeënkamer. Deze kamer was heel zijn trots en hij toonde ze dan ook graag aan elke bezoeker. Nu is hij leeg - de wapens, de verrekijkers, de vele geweien en opgezette beesten met elk hun heroïsch verhaal zijn nu verdwenen, weg – onherroepelijk, zoals opa. Wat heeft Heidegger nu te maken met mijn grootvader – behalve dat ze uit dezelfde omgeving afkomstig waren en hun hele leven lang verbonden bleven met deze streek? Zij waren alle twee gefascineerd door Hitler en het Nationaalsocialisme van de jaren 30 van het vorige eeuw – weliswaar waren hun beweegredenen totaal verschillend.

Mijn grootvader werd geboren in 1915 tijdens de Eerste Wereldoorlog in een arm boerengezin bij Todtnauberg in het Zwarte Woud. Hij was één van 8 kinderen. Door deze oorlog en de bankencrash in 1928 was de economische situatie zeer slecht – zeker in een zo infrastructuurarme, afgelegen omgeving als het Zwarte Woud, waar vooral grote boerengezinnen woonden en overleefden. Al in zijn vroege kinderjaren moest mijn grootvader de schoolbanken inruilen voor het harde werk op de velden – hij is dus niet lang naar school geweest. Hij had ook het pech om niet de eerstgeboren zoon van het boerengezin te zijn, anders had hij al het land en de boerderij geërfd. Zoals zijn andere broers en zussen moest hij buiten het gezin en het geboortedorp werk gaan zoeken en geld verdienen. Met 13 jaar was zijn kindertijd dan ook voorbij – misschien verklaart dat mijn gevoel dat mijn grootvader nooit jong is geweest. Zelf op de oude, vergeelde foto's waar hij als jonge man is afgebeeld, had hij al iets van die 'oude man' die ik als mijn opa kende (weliswaar nog zonder diepe rimpels op zijn groot voorhoofd). Later vertelde hij dat hij heel graag dierenarts was geworden, maar hij werd beenhouwer en jager. In plaats van dieren genezen moest hij ze doden om ze op te eten om te overleven – wat een paradox!

Heidegger werd in 1889 in Messkirch geboren – ook hij is afkomstig uit een eenvoudig boeren- en handwerkersgezin, maar hij had meer geluk door de connecties van zijn vader met de katholieke kerk. Omdat de ouders van Heidegger niet in staat waren om hun twee zonen op het gymnasium te sturen, mocht de begaafde Martin met steun van de kerk naar een katholiek internaat voor toekomstige priesters in Konstanz. Dat gaf hem later de mogelijkheid theologie, filosofie en nog later natuurwetenschappen te studeren. Heidegger wordt de grote beroemde filosoof uit het Zwarte Woud. In zijn hut boven Todtnauberg schreef hij in 1928 zijn beroemd werk 'SEIN UND ZEIT'. Mijn grootvader daarentegen was en bleef de eenvoudige 'man van het volk'. Zonder bijzondere hoogtepunten zou hij een eenvoudig en onbeduidend leven lijden - zoals zo vele tijdgenoten. "Geworfen fühlte er sich erst, als er aus dieser heimatlichen Welt, die ihn vor den Zumutungen der Modernität schützte, hinausgeworfen wurde. Man sollte nicht vergessen, dass mit der Geburt das Zur-Welt-Kommen noch nicht erledigt ist. In einem Menschenleben sind mehrere Geburten nötig, und es kann geschehen, dass man nie ganz bei der Welt ankommt." (R. Safranski, Ein Meister aus Deutschland, p. 16)

Kort voor zijn dood toonde mijn grootvader vaker me vaak een oud fotoalbum van hem over zijn jaren als soldaat in WO II. Lange tijd was dat album taboe geweest. Het nazitijdperk moest zorgvuldig verbannen worden. Pas toen iedereen hem als verwarde oude man beschouwde die niet meer serieus te nemen was, haalde hij het album onder het stof vandaan. Hij had op zijn oude dag veel behoefde aan iemand die samen met hem naar die foto's keek en naar zijn verhalen luisterde.

Als zijn geliefde kleindochter was ik daarvoor de ideale persoon. Met veel 'Wehmut' blikte hij terug naar de 'guten alten Zeit'. De foto's toonden hem als jonge man met zijn 'Kameraden' bij de 'Reichsarbeitsdienst', als aangaande soldaat bij oefeningen rond de Feldberg, als kok bij het leger bij de 'Wehrmacht', trots in een uniform en met 'Hakenkreuzbinde' rond zijn arm. Hij staat recht, zijn ogen glinsteren, maar hebben ook iets brutaals, hij straalde een soort zelfbewustzijn uit dat mij vreemd was – zo kende ik mijn lieve, zachtaardige opa helemaal niet.

Voor hem was het waarschijnlijk ook een goede tijd! Hitler en zijn 3de Rijk maakten veel mogelijk. Afkomstig uit een arm, eenvoudig boerenzoon met een veel te korte, beroerde kindertijd werd hij opeens 'iemand': groot, blond met blauwe ogen, gebruid en gespierd! Door de Nazi's behoorde hij zonder zijn toedoen opeens bij de 'Herrenrasse'. Hij, de domme, ongeschoolde boerenzoon uit het Zwarte Woud was het voorbeeld van een echte Duitse Ariër!

Enthousiast, fanatiek, gelukkig en vastberaden klopte hij met zijn kameraden stenen voor een rivierbedding en stonden zij stram met een schop in de hand in lange rechte rijen van de 'Reichsarbeitsdienst' (= verplichte arbeid voor alle werklozen, zonder vergoeding, alleen voor een slaapplek en eten, vandaag noemen wij dit slavenarbeid!)

In mijn fantasie stel ik me voor hoe hij samen met zijn toffe 'Kameraden' uit de 'Reichsarbeitsdienst' een elektriciteitsleiding naar Heideggers hut boven Todtnauberg gelegd zou hebben – als de 'Führer' dat hun bevelen had!

Ook later, toen ik al geboren was, ging mijn grootvader jagen in de bossen rond de Feldberg en Belchen – misschien hebben zij elkaar toen ontmoet? Wat zouden ze tegen elkaar gezegd hebben? Zouden ze überhaupt gesproken hebben of wandelden ze gewoon een stuk zwijgend naast elkaar door het natuurschoon van hun geliefde 'Heimat'?

Mijn grootvader was eigenlijk een zwak mens die altijd iemand nodig had die hem influisterde wat hij moest denken, zeggen of doen. Dit systeem was dus helemaal niet zo slecht voor iemand als mijn opa: zonder gezichtsverlies kon hij zich onderwerpen aan een groot idee en 'Befehle' uitvoeren – zonder zichzelf te moeten verantwoorden en zijn zwakheid toe te moeten geven.

Integendeel, zijn zwakte en lafheid werd zelf beloond met aanzien en medailles voor moed en inzet. Men had hem nodig voor de opbouw van het 'Tausendjährige Reich'. In de massa van volgelingen en hij voelde hij zich iemand. De grootheidswaan van de Nazi's sprak hem aan, omdat hij van grote heldenverhalen hield en omdat hij achter dit bombastische decor zijn eigen zwakte kon verbergen. Was Heidegger als mens misschien ook een zwakkeling die zich mee liet slepen door de grote ideeën en het vooruitzicht dat hij mee kon profiteren van de nieuwe 'wereldoorde'? Hij was zoveel slimmer als mijn opa – en toch was hij (zeker begin van het Derde Rijk) helemaal in de ban van de Nazi's. Meer nog hij was lid van de partij en maakte als rector van de Freiburger Universiteit gebruik van de 'voordelen' die zo een systeem hem bood. Hoe geleerd en slim hij ook was, toch liet ook hij zich vangen door de lege retoriek, de grootheidswaan en doorzag hij blijkbaar niet tot wat dit dictatoriale systeem zou lijden. Ook al legde hij zijn amt als rector in 1934 neer, toch bleef hij tot het einde van de oorlog lid van de NSDAP. Na de oorlog ontkende hij elke betrokkenheid en bleef hij over deze periode grotendeels zwijgen.

Mijn opa en Heidegger waren waarschijnlijk geen helden: niet in hun privéleven en ook niet tijdens de oorlog. Bij de gevechten stonden zij niet heldhaftig in de eerste rij – dat lieten ze aan anderen over. Aan het thuisfront waren het Hilde en Elfriede, hun vrouwen, die plak zwaaiden. Na de oorlog zwegen ze alle twee – mijn opa en Heidegger.

Alle twee hielden ze van de bergen rond de Feldberg, en de Belchen en de rustige, donkere bossen van het Zwarte Woud. In deze 'Heimat' vonden zij rust en inspiratie – Heidegger voor zijn filosofie en opa voor zijn vlucht uit het troostloze dagelijkse leven.

Twee mannen in dezelfde tijd, op dezelfde plek en hun manier van niet te kunnen omgaan met hun verleden en hun persoonlijke rol en verantwoordelijkheid daarin.

Alleen was Martin Heidegger zoveel slimmer als mijn opa – hij had iemand als Hitler en zijn volgelingen toch veel sneller moeten doorhebben. Hij had tenminste moeten vermoeden dat zij toen met zijn velen 'auf dem Holzweg' waren ... (Martin Heidegger, Holzwege, Ffm. 1950)

(Opa en Heidegger, Diana Herz, originele versie van januari 2005, herwerkte tekst van maart 2017)

#2

Einsamkeit

Mattgrünes Licht schwimmt um die Bücher,
Engel breiten draussen Leichentücher.
Es schneit.
Verhärmt Gestalten, die das Licht nie finden,
Irren um mich, meine klagenden Sünden.
Es schneit.
Erinnerung stirbt. Die Welt steht still.
Ich fühl, wie Gottesliebe aufflammen will –
Es schneit.

Martin Heidegger

#3

Paul Celan: Todtnauberg

Arnika, Augentrost, der
Trunk aus dem Brunnen mit dem
Sternwürfel drauf
in der Hütte
die in das Buch
-wessen Namen nahm's auf
vor dem meinen?-,
die in dies Buch
geschriebene Zeile von
einer Hoffnung, heute,
auf eines Denkenden
Kommendes
Wort (ungesäumt kommendes)
im Herzen,
Waldwasen, uneingeebnet
Orchis und Orchis, einzeln,
Krudes, spatter, im Fahren

deutlich
der uns fährt, der Mensch
der's mit anhört
die halb –
beschnittenden Knüppel
Pfade im Hochmoor,
Feuchtes,
viel.

(aus Heideggers Gästebuch)

#4

Rainer Maria Rilke, Duineser Elegien – Kapitel 1

Die erste Elegie (Fragment)

“Wer, wenn ich schrie, hörte mich denn,
aus der Engel Ordnungen? Und gesetzt selbst,
es nähme einer mich plötzlich ans Herz:
ich verginge von seinem stärkeren Dasein.
Denn das Schöne ist nichts als des Schrecklichen Anfang,
den wir noch gerade ertragen, und wir bewundern es so,
weil es gelassen verschmät, uns zu zerstören.
Ein jeder Engel ist schrecklich.
(...)